

Marksistički teoretičar i revolucionar Vladimir Bakarić*

Dušan Bilandžić

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Autor analizira temeljne postavke teorijskih i političkih spisa Vladimira Bakarića, nastalih u pojedinim razdobljima njegove teorijske i političke djelatnosti u poratnome razvoju jugoslavenskog društva. U prvome razdoblju, od 1945. do konca pedesetih godina, Bakarićev je interes pretežno usmjeren na probleme »poljoprivrede i sela« u uvjetima socijalističkog razvoja društva. U pristupu tim problemima već su vidljiva obilježja koja će postati konstantama njegove djelatnosti uopće: dosljednost u primjeni Marxove metode proučavanja društvenih odnosa, kao temeljno teorijsko uporište, i nedogmatski, polemičan pristup ocjeni konkretnih društvenopolitičkih problema, kao obilježje njegove političke aktivnosti. U drugome razdoblju, od početka šezdesetih godina do 1971/72, težište se Bakaraćevih teorijskih interesa pomiče k problemima društvene reprodukcije uopće. Iz analize procesa društvene reprodukcije on izvodi i koncepciju političkoga sistema, uključujući i model federacije. U trećem razdoblju, od 1972. on konca života, Bakarić se posebice bavi problemima realizacije koncepcije udruženoga rada, koju vidi kao alternativni model uruđenja društveno-ekonomskih odnosa i spram kapitalističkoga i spram državosocijalističkoga modela društvenoga poretka.

I

Vladimir Bakarić kao revolucionar, mislilac i državnik neobično je kompleksna i svestrana ličnost. Djelujući s najistaknutijih vodećih pozicija komunističkog pokreta Hrvatske i Jugoslavije, utisnuo je svoj pečat izvođenju socijalističke revolucije 1941—1945. godine, konstituciji federalne Hrvatske u Federativnoj Jugoslaviji, izgradnji revolucionarnog etatizma u prvim poratnim godinama, razvoju samoupravljanja, a posebno je presudnu ulogu imao u kreiranju politike SKJ u poljoprivredi sredinom 1950-ih godina. Njegov je angažman posebno intenzivan od početka 1960-ih godina pa do kraja života, i u tom je razdoblju bitno pridonosio »destrukciji« etatističkog monopola, »deetatizaciji« društvenih odnosa, koncepciji privrednog sistema radničkog amoupravljanja, te izgradnji federacije i oblikovanju ideja i prakse udruženog rada. Dao je

* Ovaj se tekst objavljuje kao uvodna rasprava u zborniku Vladimir Bakarić, *Socijalizam i društvena reprodukcija*, Globus, Zagreb 1983.

velik doprinos i u koncipiranju međunarodnih odnosa Jugoslavije, još od viških dana 1944. godine. Na izvanredan način stvorio je i tradiciju djelovanja snažnog intelektualca u komunističkom pokretu. Kao hrvatski i jugoslavenski političar Vladimir Bakarić dao je nezaobilazan prilog platformi jugoslavenskog zajedništva, koja jednako osigurava i posebnost i zajedništvo, kao temelj stabilnosti i bratstva i jedinstva.

Dugo razdoblje revolucionarnog djelovanja — pedesetak godina — centralna društvena pozicija koju je Vladimir Bakarić imao u tom razdoblju, dubina i kompleksnost društvenih mijena, itd., sve je to golemo djelo koje traži vremensku distancu, dostupnost svim izvorima te dug i savjestan istraživački posao da bi se napravio rad o njegovu političkom profilu. U tom svjetlu ovaj izbor radova samo je manji izvor i osnovni orijentir čitaocu za razumijevanje Bakarićeve revolucionarne društveno-političke i naučne orijentacije.

Čini se uputnim, pa i nužnim za razumijevanje Bakarićevih radova, skrenuti pažnju čitaocu na posebnu karakteristiku autora, koja ga, kao i mnoge druge karakteristike, znatno razlikuje od nekih drugih značajnih ličnosti našega društvenog života. U pristupu društvenim pojavama i odnosima, u »projektiranju« društvenih procesa »najjača« mu je strana, čini se, metoda i pristup. Za razliku od nekih drugih kreatora i mislilaca, u Bakarićevim radovima gotovo i nema traga težnji da izgradi neki sistem, »model« zatvoren u konzistentnu društvenu cjelinu sposobnu za spontanu samoreprodukciju. Bilo je u nas, osobito u ranim fazama, nemalo onih koji su smatrali da su nadomak takvom »modelu« . . . Sjetimo se ideja da treba do savršenstva »usavršiti« centralizirano planiranje pa da imamo »socijalizam«, da treba samo dobro »uhodati« radničke savjete i komune, i »samoupravni socijalizam« je izgrađen, da treba samo pustiti puno djelovanje »tržišnog mehanizma«, i društvo će se razvijati spontano i racionalno. Takve vrste »dogmatizma« u Bakarića nema. Nije, dakle, »vjerovao« u »konačan«, dovršen i završen »model« socijalizma. Ali, s druge strane, bio je vrlo čvrst i postojan u marksističkoj metodi proučavanja društvenih pojava i odnosa. Svojom istančanom povijesnom sviješću, zavidnim poznavanjem Marxa i Hegela, klasične i moderne filozofije, prateći važnija suvremena djela na njemačkom, engleskom, ruskom i francuskom jeziku, dosegao je metodu koja mu je omogućavala da točno dijagnosticira složena društvena kretanja i snalazi se u njima. Iz te Bakarićeve metode posebno treba istaknuti proučavanje društvenih odnosa u proširenoj reprodukciji i u analizi socijalne strukture. Uvijek su u centru njegove pažnje oblici u kojima se pojavljuje i alokira novostvorena vrijednost. Gotovo u svim analizama prisutan je Marxov »ključ« analize kretanja viška vrijednosti i položaj društvenih slojeva vezanih za oblike stvaranja i podjele viška rada. Kroz tu prizmu Bakarić ocjenjuje i tendencije u društvenom razvoju, i položaj društvenih klasa i slojeva, međunacionalne i međunarodne odnose i sve ostalo. Zahvaljujući tome postao je priznati autoritet za procjenu odnosa snaga i tendencija u društvenom razvoju. U tom smislu prelazni period od kapitalizma prema socijalizmu zaista je »prelazni period«, a ne samostalna i odvojena, na svojim posebnim zakonitostima formirana društvena epo-

ha. To je, po našem sudu, i razlog što Bakarić u svojim djelima nema takvog rada koji bi se mogao okvalificirati kao relativno dovršena društvena teorija ili doktrina. Jednom je rekao: »Marksizam nije zaokružen sistem. Marx je . . . rekao da ako se marksizam shvaća kao zaokružen sistem da on onda nije marksist. Tako bih i ja danas rekao. Ako ga smatrate kao zaokružen sistem, ni ja nisam marksist. Marksizam je metoda za analizu stvarnih događaja, kojom možete stvari analizirati dobro, a možete i loše, i prema tome dobiti različite rezultate, što . . . ovisi o onome tko to radi i u čijem interesu radi.«¹

Bilo bi, međutim, pogrešno zaključiti da je Bakarić bio sklon nekom relativizmu. Naprotiv, bio je vrlo »tvrd« onda kada bi u društvenom i političkom životu osjetio da društvo »klizi« prema dominaciji i eksploataciji. Zato je bio odlučan kako u razlaganju i razbijanju državnog monopola i vlasti nad ljudima, tako i tendencija obnavljanja kapitalnih odnosa, koje su se pojavile krajem 1960-ih godina. Dakle, vrlo postojan u povijesnom usmjerenju i veoma fleksibilan u dnevnim procesima.

II

Po kriteriju sadržaja i stupnju angažmana, misao i djelo Vladimira Bakarića mogli bi se periodizirati na tri razdoblja: od početka socijalističke izgradnje do kraja 1950-ih godina, od početka 1960-ih do 1971. godine i od tada do kraja života.

Iako u prvim poslijeratnim godinama nema tragova idejnim i političkim razlikama u užem i širem rukovodstvu SKJ — sve do sukoba sa Staljinom 1948. godine — ipak bi se moglo dokazivati da je jedan dio rukovodećih kadrova bio više sklon dogmatizmu, kopiranju sovjetskog »modela«, a drugi dio više antidogmatiski, fleksibilniji, realniji. Vjerojatno bi istraživanja pokazala da je Bakarić u to doba stajao na istaknutoj poziciji antidogmatizma. Ova »podjela«, koju smo uzeli iz metodičkih razloga, a ne iz stvarnog života, iako je ona neformalno i postojala, uvjetovana je bila više osobnim karakteristikama ljudi, njihovom sposobnošću procjene situacije, političkom širinom, stupnjem obrazovanja, povijesnom svijesću pojedinaca, a u tome je Vladimir Bakarić bio već u mladosti vrlo razvijena i zrela ličnost.

Teorijska misao i praktična djelatnost Vladimira Bakarića, posebno u tom razdoblju, bile su, kao što inače biva, determinirane subjektivnim mogućnostima i objektivnim okolnostima, od kojih je vidljiva bila, sa subjektivne strane, njegova permanentna bolest, a s druge strane, njegov politički status prvog čovjeka Hrvatske — sekretara Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, predsjednika vlade NR Hrvatske, kasnije predsjednika Sabora, predsjednika Narodne fronte Hrvatske — i, posebno, odnosi, stil i način rada i funkcioniranja vrha Partije — KPJ. U KPJ je, kao uostalom i manje-više u drugim političkim partijama, izgrađen i prakticiran stil rukovođenja po kojem je gotovo sva politička

1 V. Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, Druga knjiga, Informator, Zagreb, 1978, str. 202.

inicijativa bila u rukama »vrha« Partije, u rukama Politbira Centralnog komiteta KPJ, koji je činilo četiri-pet, kasnije desetak najistaknutijih ličnosti. U to najuže rukovodeće tijelo Vladimir Bakarić izabran je na VI kongresu KPJ, krajem 1952. godine.

U poratnim godinama promijenila se i politička pozicija republičkih (centralnih) foruma, pa time i okvir i mogućnosti djelovanja prvog čovjeka Narodne Republike Hrvatske i KPH. Za razliku od načina rukovođenja u partizanskom ratu i revoluciji — u kojem je vrlo široka samostalnost i inicijativa nižih organa uvjet pobjede, kad mjesecima nije bilo gotovo nikakvih veza s glavnim centrom, pa su nacionalna rukovodstva imala vrlo široke okvire za realizaciju generalne političke linije — neposredno poslije rata izvršena je gotovo potpuna centralizacija sistema upravljanja tim društvenim procesima, pa je, u skladu s tim i takvim odnosima i sistemom, savezni politički centar ne samo preuzeo strategiju društvenog razvoja, već je i, svakodnevnim direktivama, uputama i normama, regulirao društvene odnose i procese do najniže ćelije društva. Tadašnji republički politički centri bili su manje-više u poziciji izvršilaca odluka saveznog centra, ali ti odnosi nisu bili hijerarhijsko-birokratski, već revolucionarno-drugarski i komunistički. Niži su organi, najčešće, u odlukama viših nalazili »svoje« odluke, odnosi im nisu bili nametnuti, što je u revolucionarnim situacijama i nemoguće. Ali u takvim okolnostima, iako nekim važnim odlukama nije »kumovao«, Bakarić je »iskoristio« svaki prostor da na tlu na kojem doseže njegova moć realizira generalnu liniju sa što manje krutosti, osionosti, a što više humanosti i u skladu s »lokalnim« specifičnostima. Komparativnom analizom njegovih radova i prakse s radovima najistaknutijih rukovodilaca u KPJ mogla bi se uočiti ponešto drukčija intonacija i pristup dugoročnom društvenom razvoju. Govoreći u nešto izoštrenijem obliku, pa možda i preuveličavajući razlike, moglo bi se reći da je tada u svijest mnogih doprlo uvjerenje da izgrađeni društveni sistem mora ostati trajan i »vječan«, do potpune pobjede komunizma, a bit će sve savršeniji ako se više približi sovjetskom »modelu.

U vrhu KPJ bilo je pojedinaca koji su već početkom 1946. godine idejno »naoružavali« Partiju za jačanje i rasplamsavanje klasne borbe na selu, jer su seljaci potencijalna rezerva kontrarevolucije.²

Socijalizam se shvaćao mehanicistički, kao visokocentralizirani sistem monopola državnog upravljanja. Kod Bakarića nema traga takvim shvaćanjima. Obdaren visokim stupnjem povijesne svijesti, a djelujući iz »svoje« sredine, njemu je bilo strano takvo mehanicističko shvaćanje. Bakarić je primio poslijeratni centralizam kao povijesnu neminovnost, čak će ga 1970-ih godina »najtvrd« braniti od napada, ali je istodobno razmišljao kako da se izade iz tog stanja. S tim u vezi posebno ćemo se osvrnuti na teze iz ovog razdoblja.

Podnoseći, u lipnju 1947. godine, Saboru NRH ekspozice o prijedlogu prvog petogodišnjeg plana NR Hrvatske, u svojstvu predsjednika vlade, Bakarić je iznio, za tadašnje prilike, neobičnu tezu, rekavši, među osta-

² O tome tipu mišljenja vidjeti članke člana Politbira CK KPJ M. Đilasa u »Borbi« od 12, 13. i 14. siječnja 1946.

lim, da »razgraničenja saveznog i republičkog zakonodavstva i saveznog i republičkog plana nisu pravljena po nekim apstraktnim shemama, nego . . . na principijelnom osnovu, ali s ogromnim prilagodavanjima prema potrebama prvih koraka i sadašnjeg momenta. Stoga se u razvoju tih odnosa mogu predviđati i promjene, pa i promjene osjetljivog karaktera.«³ Bila je to rijetka teza s federalističke pozicije u momentu nezadrživog uspona sveopće centralizacije. Bakarić, očito, ne smatra da je sistem planiranja koji se tek uvodio »posljednje slovo« socijalizma. On tek stvorenom sistemu otvara perspektivne promjene, jer sistem je skrojen po potrebama »povijesnog momenta«. Za tadašnje prilike, odnose i viziju razvoja to je smjela kritika, jer se podjela na saveznu, republičku i lokalnu privredu, preuzeta od SSSR-a, smatrala trajnim rješenjem. Promjene su, eventualno, mogle ići samo u jednom smjeru: jedna država — jedna privreda — jednako je jedno mamut-poduzeće.⁴

Najviše objavljenih radova Vladimira Bakarića u prvih desetak poratnih godina bavi se problemima poljoprivrede i sela. U tom razdoblju on je, sigurno, najangažiraniji i teoretičar i praktičar iz »društva« visokih i najviših funkcionara KPJ.

Kada se, neposredno poslije rata, suočio s problemima socijalističke rekonstrukcije sela, Bakarić je već imao »u glavi« osnovnu ideju, koju je izložio još uoči rata, kad je kritizirao i »lijevu« i desnu HSS-ovsku tezu o budućnosti maloga privatnog seljaka i ustvrdio da je takav oblik proizvodnje već davno prevladan u povijesnom razvoju, da u našim prilikama ni »put slobodnog kapitalizma više nije moguć, ali da ni feudalni ostaci nemaju gotovo nikakav značaj, već da je put u industrijalizaciji poljoprivrede.«⁵ Već u tom radu Bakarić manifestira široko poznavanje društvenih znanosti, posebno političke ekonomije, sociologije i historije.

U prvim godinama i selo je živjelo u bijedi i sirotinji, bez ikakvih modernih sredstava, a moralo je dati i radnu snagu, i akumulaciju, i sirovine za početak ambiciozne industrijalizacije, bez koje je dalji život društva bio gotovo nemoguć. Problem je bio kako da se u takvim prilikama razvije poljoprivreda i osigura industrijalizacija, a pri tome spriječi crna burza, špekulacije i bogaćenje, što se uvijek javlja u teškim vremenima.

Čak i prije početka kolektivizacije bilo je pokušaja da se isforsira »klasni udar« po selu. Tome se Bakarić protivio: »Ne želimo da se na selu razvija neka borba na osnovu bogatih i siromašnijih, već da u našoj izgradnji surađuju svi seljaci . . .«⁶ Bilo bi posve pogrešno zaključiti da

3 V. Bakarić, *Petogodišnji plan — novi put u izgradnji socijalističkih odnosa između grada i sela*, u zborniku: Vladimir Bakarić, *Socijalizam i društvena reprodukcija*, Globus, Zagreb, 1983, str. 10. U daljem tekstu zbornik se navodi skraćeno kao SIDR.

4 O stupnju centralizacije govori podatak da su svi autobusi u Jugoslaviji bili uključeni u jedno poduzeće, tzv. DASP (Državno auto-saobraćajno preduzeće).

5 Bakarić, *Nekoliko riječi o perspektivama napretka naše seljačke domovine*, časopis »Izraz«, br. 7—8, Zagreb, 1939.

6 Vidjeti: dr Vladimir Bakarić, *O poljoprivredi i problemima sela*, Kultura, Beograd, 1980, str. 60. (Vidjeti u zborniku SIDR, tekst: *Zadaci socijalističke izgradnje i rad na selu.*)

je Bakarić zastupao »klasno pomirenje«. Naprotiv, on je snagom uma a ne revolucionarnim zanosom, bio najdublji kritičar cjelokupne strukture odnosa na selu i u poljoprivredi, često ponavljajući da naš oblik proizvodnje pripada prošlom vijeku. Ali kad još nema materijalnih uvjeta za industrijalizaciju poljoprivrede, a o klasi »kulaka« se ne može ni govoriti, onda se pritisak na »višu« kategoriju seljaka pretvara u pritisak na gotovo cijelo seljaštvo. Upravo polazeći od činjenice »osrednjačenja« sela, Bakarić tvrdi da je tada u nas, poslije agrarne reforme 1945. godine, apsolutna renta pala na »beznačajne ostatke«, pa se prema tome »prihod seljaka u ogromnom pretežnom dijelu sada može svrstati u kategoriju nadnice«. ⁷ A klasni rat protiv ljudi koji žive od nadnice zaista je politički avanturizam.

Na II kongresu Narodnog fronta Jugoslavije, u studenome 1947. godine, skrenuo je pažnju aktivistima da »treba istini oštro pogledati u oči«, a ne zanositi se iluzijama »knjiških mudraca« koji olako preporučuju »upotrebu traktora i ostalih mašina« (kojih nema!), »ubrzano udruživanje seljačkih gospodarstava« i »rat do istrebljenja bogatijih seljaka — kulaka«, te opominje da »gotovi recepti (čitaj — sovjetski, op. D. B.) nisu uvijek najbolji. Bakarić upozorava da kolektivna »obrada može biti bolja od svake privatne samo ako se u zadrugu uđe sasvim dobrovoljno iz vlastitog uvjerenja (potc. D. B.). Svaka druga politika može nam samo ugroziti prehranu«. ⁸

U govoru zastupnicima Sabora, u prosincu 1948. godine, samo mjesec dana prije početka kolektivizacije, Bakarić je istupio protiv avanturizma na selu: »U posljednje se vrijeme kod nas u Hrvatskoj u mnogim krajevima razmahala velika dreka na kulake«. Neki se aktivisti »boje da neće biti dovoljno 'revolucionarni' ako ne dižu galamu i ne prave kojekakve psine bogatijim seljacima«. Oni »smatraju da je danas na selu centralno pitanje borba protiv kulaka . . . da se socijalizam na selu treba ostvariti odmah sutra«. Takvim se ljevičarskim stavovima, tumači Bakarić, misli dokazati revolucionarnost i da Rezolucija IB nema pravo. »Ništa mi tom larmom nećemo dokazati. Možemo samo dokazati da smo avanturisti, neozbiljni ljudi, koji mogu svakog časa profučkati one velike tekovine saveza radnika i seljaka za koje su naši narodi toliko krvi prolili«. ⁹

Pa, ipak, krajem siječnja 1949. godine, nešto više od mjesec dana nakon tog upozorenja, na sjednici CK SKJ odlučeno je da se provede kampanja kolektivizacije. Takva odluka bila je rezultat kompleksne situacije. Njome se željela zadovoljiti sve veća glad za poljoprivrednim proizvodima, sve veće potrebe rapidno povećanog gradskog stanovništva, sve veće potrebe za radnom snagom, koju je tražila ubrzana industrijalizacija, ali i dokazati neosnovanost lažne optužbe Informbiroa da KPJ vodi politiku jačanja kulaka i obnove kapitalizma u Jugoslaviji.

7 Ibid., str. 64.

8 Ibid., str. 69.

9 V. Bakarić, *O radu Narodne fronte i socijalističkom preobražaju sela*, u SIDR, str. 32.

U toku kolektivizacije Bakarić je, opet, unosio svoj pristup i stil rukovođenja. Podržavao je kolektivizaciju, ali je vodio borbu protiv ideološke jendostranosti, birokratskog voluntarizma i seljačke gramzivosti, te pokušavao od seljačkih radnih zadruga stvarati proizvodne jedinice na privrednom računom i drugim principima modernog poslovanja — ali, na žalost, bez uspjeha.

Kad je u proljeće 1949. godine krenula kampanja kolektivizacije, Bakarić se u nju uključio, ali će u slijedeće četiri godine neprestano pokušavati taj val skrenuti s pogrešnog kursa na put stvaranja modernijih pogona poljoprivredne proizvodnje.

Nekoliko mjeseci poslije odluke CK KPJ o »prelasku na kolektivizaciju«, tj. sredinom 1949. godine, Bakarić počinje pisati svoj najopsežniji rad *Problem zemljišne rente u prelaznoj etapi*, koji je završio u veljači 1950. Pri razmatranju tog rada presudno značenje ima uvažavanje faktora »vremena i prostora«. Ta je studija nastajala u mjesecima kad KPJ još nije bila razvila kritičku spoznaju o sovjetskom »modelu«, posebno o stagnantnoj poljoprivredi u SSSR-u. Dobar dio studije dao je uvjerljivu kritiku sovjetske teze o fenomenu nacionalizacije zemlje i zemljišne rente. Argumentirano je pokazano da je nacionalizacija zemlje mjera buržoasko-demokratske, a ne socijalističke revolucije i dokazano da u prelaznoj etapi egzistira zemljišna renta, i to diferencijalna u svom jasnom, a apsolutna u svom prikrivenom obliku. Bakarić je dijagnostičirao i apologetsku funkciju društvenih znanosti u Staljinovu vremenu.

Slično sovjetskoj s kraja 1920-ih godina, nastajala je i naša situacija krajem 1940-ih. Kako se vjerovalo sovjetskoj statistici da su kolhozi silno povećali prinos, mislilo se da će se time i u nas povećati proizvodnja, i to bez brutalnih metoda kolektivizacije.

Pa ipak, Vladimir Bakarić kolektivizaciju nipošto ne smatra »konačnim« rješenjem, nego smatra da je i kolhozni sistem — »prelazni sistem«, jer ima i viših oblika poljoprivredne proizvodnje. Zato se on zalaže da se s kolhozno sistema skine »pečat obaveznosti za svaku poljoprivredu«, a da se traže novi i razvijeniji oblici socijalističkog preobražaja sela.

Nitko u tom momentu (1949. godine!) u Jugoslaviji nije mogao razviti kritičnije ispitivanje sovjetskog puta u »razvoju« poljoprivrede, jer je kritička misao do tada bila potisnuta, izvori nedostupni ili falsificirani, a prvi kritički postupci tek su bili započeli.

U nastavku svoga djelovanja, Bakarić potiče »jugoslavenski put« kolektivizacije. U listopadu 1950. godine, na plenumu Glavnog odbora Narodne fronte Hrvatske, konstatira se zastoj u stvaranju seljačkih radnih zadruga. Dok je 1949. formirano 1260 novih zadruga, 1950. je formirano samo 30 novih zadruga. Stagnacija kolektivizacije zahtijevala je odgovor: što i kamo dalje — novi pritisak ili stagnacija radi konsolidacije, ili napuštanje kolektivizacije?

U toj situaciji Bakarić pažljivo prati proces na selu. Na spomenutom plenumu ne zagovara eksplicitno ni nastavak ni napuštanje kolektivizacije, jer to ne može, ali prezentira niz vrlo ozbiljnih i zabrinjavajućih pojava, kao što su, na primjer: izbjegavanje rada u zadrugama,

niska produktivnost, javašluk, itd. Zaključuje da je postojeća organizacija zadruga praktički zapreka za dalji razvoj zadrugarstva, a time i za socijalistički preobražaj sela.¹⁰

Na valovima kritike staljinizma došla je, konačno, i kritika kolektivizacije. Već 1951. i 1952. vidljiva su kolebanja u politici na selu: na jednoj strani pritisak da se zadruge silom održe, a na drugoj strani zahtjevi da se raspuste. U lipnju 1952. godine, na sastanku Oblasnog komiteta zagrebačke oblasti, Bakarić nastupa protiv demoralizacije, traži trezvenu analizu, te kaže da se, prvo, mora odgovoriti na pitanje »što je to socijalizam na selu«, i odgovara: »Sitno seljačko gospodarstvo nije nikakav socijalizam, niti može biti socijalizam, nego je najzaostalija stvar.«¹¹ Ruski put »kod nas je na svaki način donio negativne rezultate . . . to nije socijalizam . . . Moramo organizirati moderniju proizvodnju, napraviti nešto novo.«¹²

III

Krajem 1952. godine kod Bakarića je evidentan optimizam u pogledu daljeg razvoja društva u svim domenama, pa i u poljoprivredi — optimizam koji je donijela »velika prekretnica«, prelaz na samoupravljanje.

U razgovoru sa slušaocima partijske škole CK KPH, u prosincu 1952, u povodu krajnje radikalne odluke da se gotovo cijela akumulacija, koja je do tada bila u rukama savezne vlade, preda »na ruke« poduzeća i komuna, Bakarić je rekao da će ta mjera »silno pomoći sveopći razvoj«. Za razliku od nekih, tada »ključnih« rukovodilaca koji su govorili da bi to dovelo do anarhije, Bakarić kaže da nema opasnosti ni od anarhije ni od krize hiperprodukcije. Po tim novim uvjetima treba osnovati »poduzeća za proizvodnju pšenice, kukuruza itd. na istim principima na kojima su organizirana i ostala poduzeća.«¹³ Ali mjera o kojoj govori Bakarić živjela je samo godinu dana, a zatim je akumulacija ponovo centralizirana, i ostatak će centralizirana sve do 1964—1965. godine.

Najzad, u proljeće 1953. godine — Izvršni komitet CK SKJ donio je odluku o reorganizaciji zadruga koje su se vrlo brzo i raspale. Taj »spektakularni« raspad zadružnog sistema različito je primljen u SKJ. Jedni su žalili što se nije izdržalo, jer se sistem mogao stabilizirati, a drugi su smatrali da je privatno vlasništvo »dobilo rat« i da je sada otvoren put razvoja privatnom sektoru, poslije osam godina sistema otkupa i »kolhoza«.

Bakarić je protiv obje linije. Na IV kongresu Socijalističkog saveza on onima koji misle da dolazi procvat naše poljoprivrede odgovara da se urazume i da u raspadu zadruge vide pobjedu zaostalosti, pobjedu sitnog privatnog vlasnika nad modernim proizvodnim snagama, te da zato

10 Vidjeti: V. Bakarić, *O poljoprivredi i problemima sela*, str. 254—255. i 286. i 289.

11 Ibid., str. 313.

12 Ibid., str. 316—321.

13 Ibid., str. 342, u zborniku SIDR, s. 165 i dalje.

problem nije riješen, već je ponovo vraćen ondje gdje je i bio prije početka kolektivizacije, točnije, vraćen je na predratni nivo.¹⁴

Poslije sloma kolektivizacije nastupila je rezignacija, demoralizacija, konzervativizam, povratak na stare pozicije i ideje koje su bile tako loše da gore nisu mogle biti. I to jednako kod seljaka kao i kod partijskih aktivista i poljoprivrednih stručnjaka. U toj situaciji Bakarić, s potpunom sviješću o stanju stvari, ali i s uvjerenošću da njegovu »modelu« pripada budućnost, uzima Slavoniju za »eksperiment« i, više godina uzastopno, posjećuje »poljoprivredna dobra«, drži savjetovanja, uvjerava, potiče, pa i »naređuje« — stvara čitav pokret modernizacije poljoprivrede. Ta inicijativa i »kampanja«, i radovi koji su na osnovi toga objavljeni, dobili su ime »osječki razgovori«, »osječki sastanci«.¹⁵

Konstatirajući da su partijske mase, seljaci, rukovodioci i stručnjaci izgubili vjeru u politiku Partije na selu, Bakarić kaže da »ni poljoprivredna dobra ni zadrugarstvo nisu za seljaka budućnost niti služe za ugled. I zato se oni masovno vraćaju na staro.«

Ne birajući rječnik u kritici stanja i shvaćanja, Vladimir Bakarić je, gotovo kao neki usamljenik, veoma oštro govorio o našoj inertnosti, neinventivnosti, zaostalim shvaćanjima, pritisku naslijeđene konzervativne svijesti koja je zahvatila podjednako i seljaštvo, i poljoprivredne stručnjake, i partijske aktiviste, i rukovodstva. Bio je, na početku, gotovo potpuno usamljen.

U toj bici Vladimir Bakarić je pobijedio. Tu je politiku prihvatio SKJ i ona je krajem 1950-ih godina trijumfiralna.

Krajem 1950-ih i početkom 1960-ih godina Bakarić »prenosi težište« svojih teorijskih napora i političkog djelovanja s poljoprivrede na problem sveukupne društvene reprodukcije — na istraživanje djelovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti, izgradnju novoga privrednog sistema, razvoj federalizma i međunacionalne odnose.

Prvi političar koji je skinuo »tabu« s problema federalizma bio je Edvard Kardelj. On je već 1957. godine, u predgovoru novom izdanju svoga poznatog djela *Razvoj slovenskog nacionalnog pitanja*, tumačio: »Afirmacija birokratsko-centralističkih tendencija i njihovih velikodržavno-šovinističkih oblika potkopala bi . . . ne samo pravilne socijalističke i demokratske principe na kojima se zasniva jedinstvo naroda Jugoslavije, nego i političku stabilnost socijalističkog sistema uopće.«¹⁶ Kardelj će do reforme federacije 1971. godine ostati veoma uporan i dosljedan u svojoj ideji da se federacija temeljito reformira.

Bakarić je bio manje-više stalno na istoj poziciji, ali je to ponešto drukčije »elaborirao«. Godinu dana nakon spomenute Kardeljeve teze, u diskusiji na VII kongresu u Ljubljani, govori o »problemu države«. Bakarić opravdava centralizam savezne države u prvim poslijeratnim godinama, ali nalazi da je ona već 1949. godine počela blokirati društveni razvoj: »I upravo u tim godinama (oko 1949 — D. B.), kada je pritisak

14 Usporediti isto djelo, str. 349.

15 Vidjeti prvo »osječko« izlaganje: *Jedini put u poljoprivredi*, u zborniku SIDR, str. 181. i dalje.

16 E. Kardelj, *Socijalizam i demokracija*, Globus, Zagreb, 1980, str. 321.

na našu zemlju bio najveći, jasno se pokazalo da za dalji razvitak njene kohezije (Jugoslavije — D. B.), jedinstvo obrambene snage i brži ekonomski i društveni razvitak nisu dovoljni okviri takve državne organizacije, a čvrsti centralistički državni aparat vlasti po tipu ranijih aparata, mada, promijenjenog sastava, nije nimalo adekvatan da ujedini sva streljenja radničke klase i narodnih masa.¹⁷

Dakle, Vladimir Bakarić poduzima kritiku centralizma s gledišta razvoja sveukupnih društvenih odnosa, posebno samoupravljanja, a ne samo s gledišta položaja nacija u takvom sistemu. No istodobno on upozorava na oblike nacionalizma »naše socijalističke provenijencije«, koje proizvodi centralizirani etatiistički sistem u ekonomiji.

O čemu se radi? Razvija se borba oko podjele saveznih državnih investicija, čiji protagonisti govore kako se treba ostaviti »filozofije« i boriti se da se iz centralnih saveznih fondova dobije što više za svoj kraj. S gledišta razvoja socijalizma, to je »nametnuta tema« i takva borba jača postojeći centralistički sistem. Bakarić se zalaže za drukčiji pristup: »Ne borimo se za novi sistem raspodjele zato da bismo sadašnji dohodak drugačije dijelili . . . u našu korist, nego da bismo ubrzali razvoj proizvodnih snaga i socijalističkih odnosa i povećali dohodak svih.«¹⁸

Od početka 1960-ih do 1970—1971. Bakarić je radio osobito na problemima novoga privrednog sistema, koji će se razviti u okviru privredne reforme što je počela 1965. i nastavila se kao »društvena reforma«.

Ključna dva rada Bakarić objavljuje početkom 1963. godine: *Zakon vrijednosti, planiranje i objektivna određenost stope privrednog rasta i Teorijske osnove društvene reprodukcije u socijalizmu*.

Motivi su tih studija i politički i znanstveni. Bakarić je već 1962. godine govorio kako se naši planovi drže »najzaostaliye sheme planiranja«, kako se u Jugoslaviji »ne gradi, već samo investira«, kako plan nije u rukama nosilaca izgradnje socijalizma, već u rukama državnih investitora, koji se rukovode »vulgarnom ekonomijom« što stalno reproducira disproporcije i razne druge anomalije.

Ne ulazeći dublje u te probleme, konstatirajmo samo to da su početkom 1960-ih godina započele rasprave o fundamentalnim problemima razvoja socijalizma u Jugoslaviji. Rasprave su se centrirale na tri područja: oblici neposrednoga radničkog samoupravljanja, privredni sistem i federalizam.

Iako su sudionici u tim raspravama bili uvjereni da su na pozicijama socijalističkog samoupravljanja, razlike nisu bile beznačajne. Jedni su smatrali da je samoupravni sistem u cjelini izgrađen i dovršen, što znači da ga treba »konzervirati«, a drugi da je on »ostao« u tvorničkim »zidovima«, pa i tu s prejakom moći odlučivanja u rukama tzv. vrhuške, dok je na globalnom planu vlast i dalje u rukama političkih struktura.

17 V. Bakarić, *Osnove marksističkog učenja o državi i naša praksa*, u zborniku SIDR, str. 229.

18 Vidjeti Bakarićevo izlaganje na V kongresu SSRNJ, u časopisu »Naše teme«, br. 1, 1962.

Jedni su iz činjenice što privreda postiže spektakularne rezultate — uz Japan, Jugoslavija je ostvarivala najveći stupanj industrijskog rasta u svijetu, 12—15% — izvlačili zaključak da sistem ne treba mijenjati, da planiranje mora ostati u rukama centralnih državnih organa, a drugi su to smatrali ne samo vrlo jakim ostatkom državnog monopola iz administrativnog perioda, već su, što je za njih bilo mnogo važnije, smatrali da taj sistem počinje iscrpljivati svoje razvojne potencijale, da postaje izvor buduće stagnacije, pa i krize. Jedni su smatrali da se republike već toliko ojačale da su dovele u pitanje jedinstvenost politike cijele zemlje, dok su drugi smatrali da one još ne nose, gotovo nikakvu, odgovornost za svoj razvoj, a pogotovo zajednički, jer nemaju potrebna prava iz kojih bi se mogla razvijati i njihova odgovornost, već se samo »svađaju« oko podjele zajedničkih investicionih fondova.

Dok su se neki upustili u političke rasprave i druge oblike djelovanja, Bakarić je težište svoje djelatnosti usmjerio na znanstvenu argumentaciju svojih političkih uvjerenja, i to prije svega na analizu »sheme« proširene reprodukcije i, šire, na analizu produkcijskih odnosa, odnosa u materijalnoj proizvodnji i raspodjeli kao centralnoj sferi svih društvenih odnosa, jer je smatrao da bi prava rješenja u privrednom sistemu bitno utjecala kako na dalji razvoj samoupravljanja, tako i na razvoj federalizma. Odbio je prihvatiti temu »centralizacija — decentralizacija«, smatrajući to »izmišljenom«, površnom, čak »namještenom« dilemom.

U studiji *Zakon vrijednosti, planiranje i objektivna određenost stope privrednog rasta* Bakarić je ocijenio da je koncepcija tadašnjega privrednog sistema dosegla vrhunac negdje 1951. i 1952. godine, te da je tu koncepciju »život prešao«, ali se u Jugoslaviji te koncepcije neki ljudi još drže. Oni negiraju zakon vrijednosti, još uvijek noseći u sebi Staljinova »učjenja«. Suprotno tome, Bakarić kaže: »Tvrđim da kod nas u cijelosti vlada zakon vrijednosti i da ne postoji 'ili-ili', ne suprotstavlja se zakon vrijednosti i plan nego je plan elemenat u zakonu vrijednosti, i to najveći, najvažniji, najznačajniji.«¹⁹

Pošto je analizirao niz fenomena i odnosa u sistemu planiranja, u formiranju strukture cijena, odnose u akumulaciji, u svjetlu »izbora« socijalnog nosioca revolucionarnog razvoja, Bakarić je negirao validnost tadašnjega privrednog sistema i s gledišta racionalnoga materijalnog razvoja i s gledišta razvoja socijalističkih društvenih odnosa.

U drugoj studiji, u studiji o proširenoj reprodukciji u socijalizmu, Bakarić polemizira sa shvaćanjima da će radnici »pojести« akumulaciju ako im se ona daje na raspolaganje. U takvim shvaćanjima vidio je obnovu teza vulgarne buržoaske ekonomije koja je tvrdila da u pogledu akumulacije vlada princip »slobodne volje«. Naime, vulgarni buržoaski ekonomisti postavili su tezu da je svaki pojedini kapitalist slobodan u raspolaganju profitom, te ga može »pojести« ili investirati. Marx je ismijao tezu o »slobodnoj volji« i dokazao kako je akumulacija *conditio sine qua non* održanja i reproduciranja kapitalističkih društvenih odnosa, a time i reprodukcija buržoazije kao klase i kapitalista kao pojedinca.

Dakle, akumulacija nije stvar »slobodne volje«, već ekonomska nužda, društveni zakon.

Neki naši teoretičari, a još više neki političari praktičari, također su tumačili da će radnici »pojести« akumulaciju, i zato im se ona ne može i »ne smije dati u ruke«. Bakarić je znanstvenom argumentacijom pokazao da je radnik životno zainteresiran da akumulira, investira i neprestano proširuje materijalnu proizvodnju, jer od toga zavisi njegov sutrašnji viši dohodak i opstanak u društvu robnih proizvođača.

Bez pobijanja spomenutih shvaćanja nije bilo moguće krenuti u reformu privrednog sistema. Bakarićeve teze o objektivnoj ekonomskoj nuždi poslužile su kao dio idejne i teorijske osnove u pripremama privredne reforme.

Politički kurs VIII kongresa SKJ, koji je održan u prosincu 1964. godine, otvorio je proces deetatizacije i debirokratizacije privrednog i političkog života jugoslavenskog društva. Deetatizacija proširene reprodukcije, afirmacija republika i jačanje federalizma, za što se Bakarić svesrdno zalagao niz godina, bili su glavni ciljevi VIII kongresa.

Analizom Bakarićevih tekstova iz vremena od 1964. do 1968. godine, a uzimajući u obzir i prijašnje radove, mogli bismo izvesti ovaj zaključak: *etatizam treba bezuvjetno razgraditi, razmrviti i potisnuti ga kao nosioca društvenih razvoja. Na razgrađenim ruševinama naslijeđene etatističke strukture trebalo bi očekivati da se, na osnovama društvenog vlasništva, pojavi nov tip produkcijskih odnosa koji će pokazati u kojem će se novom obliku pojaviti ekonomske zakonitosti, prije svega zakon vrijednosti i novi tip planiranja.* Ali iz Bakarićevih radova ne može se izvući zaključak da on očekuje novi »model« društvenih odnosa. To je samo etapni cilj, a vidjet će se što će donijeti praksa. Praksu treba pažljivo pratiti i neprestano analizirati nove tendencije, te prema prilikama intervenirati sprečavajući »klizanje« društva prema nekim novim oblicima otuđivanja sredstava društvene reprodukcije ili novih otuđenih centara moći. Promjene u produkcijskim odnosima, kao baznim odnosima, reflektirat će se na sve ostale odnose — u kulturi, obrazovanju, federaciji, međunarodnim odnosima, a posebno u političkom sistemu i poziciji Saveza komunista.

Na početku reforme otvorio se i problem položaja Saveza komunista, a neki su se počeli zalagati i za frakcije, barem u fazi proučavanja problema i donošenja političkih odluka. Bakarić se tome oštro usprotivio. On kaže:

»Mi (SK) nismo organizacija kojoj je osnovni princip 'demokracija'.« Savez komunista je »demokratska organizacija koja je bazirana na osnovnim historijskim težnjama radničke klase.« Zbog toga principa Bakarić odbija i raspravu o dilemi — masovna ili kadrovska partija, jer »mi bismo htjeli da iz toga 'partija' izađemo«. U tom svjetlu, on smatra da se Savezu komunista nameće sa strane mišljenje o stvaranju »opće teorije Partije«, koju je pokušao izgraditi Staljin. Bakarić je za pokret prema besklasnom društvu, a principi organizacije su određeni u funkciji takvog kretanja, dakle nema trajnih i nepromjenljivih principa organizacije.

Na osnovi takve opće pozicije tretira i problem radničke klase, kad je lansirana teza o klasi i kontraklasi. Tada, kada i ako se bilo koja društvena snaga nameće klasi i otežava joj njezinu povijesnu misiju izgradnje besklasnog društva — imamo slabije ili jače elemente kontraklase i klasnog društva.²⁰

Bakarić se ponovo vraća problemu pozicije Saveza komunista u svom izlaganju u Centru za političke studije, u svibnju 1966. godine. Bio je to moment kad je dokraja zaoštren sukob s birokratsko-centralističkom grupom A. Rankovića, neposredno prije IV brionske sjednice (1. VII 1966). Osnovna teza izlaganja bila je:

»Partija, koja se niz godina formirala u jednoj etapi razvoja socijalizma kod nas, u etapi kada je državna vlast bila osnovna poluga izgradnje socijalizma, formirala je na toj osnovici svoj kadrovski sastav i organizacione oblike. Sada se osnovica promijenila i sada smo došli do toga da kažemo: ne više reprezentant radničke klase, nego radnička klasa sama.«²¹

Poslije Brionskog plenuma, u Savezu komunista bila je organizirana masovna rasprava o reorganizaciji SKJ, u koju se uključio i Bakarić. Postavila se potreba za novim pristupom. Postavilo se pitanje što se događa u socijalističkoj revoluciji. Bila je, dakle, nužna analiza kretanja viška rada: imamo li ostataka klasičnih buržoaskih kategorija rente, profita, najamnine i kako da se nađu putovi prevladavanja tih ostataka, što bi vodilo prema društvu slobodno udruženih proizvođača, a ne »teoriji« o demokraciji, birokraciji, manjini, većini, itd. Savez komunista, dakle, mora djelovati kao osnovni motor razvoja društva u pravcu transformacije društvenih odnosa, s ciljem da se ukine višak rada, kako bi neposredni proizvođači mogli upravljati cjelinom društvenog razvoja.

Nije teško u tim tezama prepoznati »klicu« koncepcije udruženog rada i predstojeću bitku protiv centara finansijske moći.

Sredinom šezdesetih godina aktualiziran je problem nerazvijenih republika i Kosova. Bakarić je 5. svibnja 1966. posjetio Republiku Bosnu i Hercegovinu te iznio svoje mišljenje o tome problemu političkom aktivu Sarajeva. I tada je imao ponešto drukčiju koncepciju od mnogih drugih. Smatrao je da se Fondom za nerazvijene ne može riješiti problem nerazvijenosti. Umjesto toga izlaže tezu da radni čovjek treba da postane subjekt društvene reprodukcije, te u takvom sistemu vidi rješenje odnosa razvijenosti i nerazvijenosti.

U vrijeme o kojem govorimo u Hrvatskoj su se počele pojavljivati i neke nacionalističke pojave. Njihov manifestni izraz bila je Deklaracija o položaju i nazivu hrvatskog književnog jezika, kao i razni napisi o historiografiji. U povodu toga održan je 19. i 20. travnja 1967. VII plenum CK SKH, na kojem je Bakarić iskoristio priliku da problem »digne« na viši nivo i izloži svoje poglede na problem naše historiografije i međunacionalne odnose.

20 Vidjeti: *Savez komunista — koheziona snaga našeg društva*, u zborniku SIDR, str. 401 i dalje.

21 Vidjeti: *Savez komunista danas*, u SIDR, str. 443.

Kao dobar poznavalac nacionalne historije, kako Hrvatske, tako i drugih naših naroda, Bakarić je svojim izlaganjem skrenuo pažnju Saveza komunista na šire poglede i horizonte. Te Bakarićeve teze ne bi ovdje trebalo interpretirati — treba ih izravno čitati i analizirati. Notirat ćemo samo zaključni dio koji se odnosi na aktualni trenutak. Bakarić se obara na tezu o kontinuitetu stare i nove Jugoslavije i kaže:

»Nešto što je nastalo na reakcionarnoj bazi nije isto što je nastalo na revolucionarnoj i demokratskoj bazi — mada se sastoji od istih naroda. Zajednicu tih naroda baš čini sistem veza i odnosa koji ih povezuje u zajedničkom životu, a ne prosto postojanje tih naroda. Narodi su isti — zajednica nije.«²²

A upravo to nacionalisti ne vide. Oni ne vide da se baš u tom momentu, u reformi gradi novi »sistem veza i odnosa«.

»Stariji sistem — to ne treba ponavljati — otvarao je mogućnosti novih neravnopravnosti među narodima i mučenja bratskih odnosa iako je on — u svojem početku — dao do tada neviđeni polet u razvoju našeg društva i svih naših naroda. Mijenjajući osnovne faktore društvenog sistema, mijenja se ponovno i osnovni sistem veza i odnosa među narodima . . . Rješavajući kod nas ove nove odnose, unosimo i u današnje svjetske odnose među nacijama nove metode saobraćaja i nove načine rješavanja nekih osnovnih problema današnjice.«²³

Krajem šezdesetih godina otvoreni su novi problemi i pojavili su se novi izazovi za sve društvene snage. Rađala se i nova praksa.

Dvije i pol godine reforme dale su nov »materijal« za analizu. Otvorilo se pitanje kojim društvenim tendencijama i doktrinama »daje za pravu« praksu.

Vladimir Bakarić u analizi novih tendencija razvoja, iniciranog reformom, opet primjenjuje Marxovu metodu. Istražuje što se mijenja u oblicima i sadržajima kretanja nacionalnog dohotka, tj. novostvorene vrijednosti i, s tim u vezi, u kakav položaj dolaze razni dijelovi društva i kao sredine i kao slojevi. Bakarić smatra: *ako reforma tendencijski učvršćuje staru podjelu na višak rada i potreban rad, ako dakle razdvaja novostvorenu vrijednost i fiksira tu podjelu, onda je razvoj na antisamoupravnom pravcu bez obzira na to da li to čini država, kao do tada, ili neka druga društvena snaga. I obratno! Ako reforma tendencijski spaja te dvije veličine, točnije, ako pretvara višak rada u potreban rad — mi smo na ispravnom putu. Iz takvog pristupa Bakarić — i kada bi priznao da čak i postoji tzv. kontraklasa — odbija »radikalno« lijevi napad na birokraciju, kao što odbija i tzv. demokratsku alternativu koja traži demokratsku kontrolu, zato što obje, naoko samoupravne, fiksiraju i prihvataju podjelu novostvorene vrijednosti, pa prema tome »ni jedna od tih kritika nije na historijskom pravcu rješavanja tog problema«.*²⁴

Sto u tom pogledu donosi realizacija reforme?

22 Vidjeti: V. Bakarić, *O nacionalnom pitanju i zbrci oko njega*, zbornik SIDR, str. 505.

23 Ibid., str. 509.

24 Vidjeti: *Referat na VI kongresu SKH, 1968*, SIDR, str. 535.

Formalno, privrednom reformom je napuštena podjela novostvorene vrijednosti, ukidanjem državne akumulacije i državnih fondova, a inaugurirano je pravo proizvođača da vrijednost »slobodno« dijele na akumulaciju i osobne dohotke. To bi mogao biti »početak bržeg procesa pretvaranja 'viška rada' u potreban rad«. To je i argument da bi reforma mogla biti na željenom pravcu. Međutim, istodobno su se u reformi pojavile i neželjene tendencije. Jedna je od njih da je državni kapital prešao u banke, koje su »proglašene« »sastavnim dijelom privrede« i »samoupravnim organizacijama«, pa se po toj logici uzelo kao »zdravo za gotovo« da je taj bankovni kapital prešao u ruke samoupravne privrede, dakle neposrednih proizvođača. A, u stvari, to je samo novi oblik »fiksiranja« stare podjele, koji je doveo do uspona moći novog faktora koji teži da »upravlja razvojem društva«. Banke su prešle na ulaganja po principu kreditiranja. Budući da je »gotovo sav višak vrijednosti išao osnovnim kreditorima«²⁵ oni su ga plasirali po kriteriju *bankovnog kapitala*, što znači plasirali su ga radi oplodnje. Iako je to proširilo tržište, razvilo razne proizvodne i uslužne djelatnosti — tendencijski je to ipak kapital-odnos.

Bio je to uvod u bitku s centrima financijske moći, koja će se voditi idućih četiri-pet godina.

Kao što smo rekli, početkom 1960-ih godina Vladimir Bakarić je gajio nadu, gotovo uvjerenje, da će na tlu »razmrvljene« »etatističke« ekonomske strukture »izroniti« jedan oblik samoupravnih socijalističkih odnosa koji će dovesti i do novih oblika djelovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti. Stvarnost, kako ju je on ocjenjivao, donosila je tendenciju kapital-odnosa. U svom predavanju u Institutu »Gramsci«, u svibnju 1969. godine, rekao je: »Na pitanje koju će tendenciju formiranja cijene izbaciti naš sistem — još nemamo precizan odgovor.«²⁶ Konstatacija koju, vjerojatno, nije prije očekivao i koju je morao izreći s osjećajem skrivenog nezadovoljstva. Jer u tom trenutku već se u praksi kao klica pojavila tendencija aplikacije instrumentarija iz razvijenih privreda zapadnih zemalja (slobodno formiranje cijena, uvođenje akcija, tržište rada i kapitala, itd.). Vladimir Bakarić spremio se na novu bitku, u kojoj će upotrijebiti sva sredstva — ideološka, teorijska i politička — protiv te i nekih drugih tendencija.

IV

Razdoblje koje obuhvaća kraj 1960-ih i početak 1970-ih godina najkompleksnije je u sveukupnoj djelatnosti Vladimira Bakarića. Do početka 1969. godine bio je na čelu Saveza komunista Hrvatske — dakle neprestano od 1944. godine — a da tada istovremeno član Predsjedništava SKJ i SFRJ.

U prvoj fazi tog razdoblja — 1969, 1970. i 1971. godine — odvijao se vrlo složen proces »destrukcije« starog sistema i, uz žestoku borbu,

25 Ibid., str. 532.

26 V. Bakarić, *Odnos zakona vrijednosti i planiranja u Jugoslaviji*, u *SIDE*, str. 550.

postavljale su se smjernice novom sistemu. U drugoj fazi, koja počinje krajem 1971. godine, odlukama Predsjedništva SKJ u prosincu 1971, i nastavlja se 1972, 1973. i 1974, dovršava se ideologijsko, teorijsko i ustavno-pravno oblikovanje koncepcije udruženog rada, u čemu je Vladimir Bakarić, uz Tita i Edvarda Kardelja, imao presudan utjecaj.

U tom razdoblju Bakarić je oblikovao, a može se reći i dovršio — riječju i djelom — svoje političke ideje o suvremenim problemima jugoslavenskog društva. Centralno mjesto u tome zauzima problem kako da se dade novi zamah daljem razvoju revolucije. S tim u vezi, bavi se posebno objektivnim ekonomskim zakonitostima, proširenom reprodukcijom, privrednim sistemom u njegovu instrumentalnom aspektu, problemima slobodne razmjene rada, zatim političkim sistemom, itd.

U tom okviru izuzetno mjesto imaju ideje o federalizmu, o unitarizmu i nacionalizmu, »jugoslavenstvu« i jugoslavenstvu. Čini nam se da je Vladimir Bakarić nastojao oblikovati »formulu« kakva Jugoslavija treba Hrvatskoj i kakva Hrvatska treba Jugoslaviji. U tom smislu dao je svoje ideje i smjernice, oblikovane u vatri borbe i obračuna, pa zato nosi i boje političkog momenta.

Problem federalizma postepeno je izbijao na mjesto centralnoga političkog problema Jugoslavije. Njega je još 1957. godine otvorio Edvard Kardelj, a platformu za »federiranje federacije« dao je VIII kongres, 1964. godine, referatima Tita, Kardelja i Vlahovića. Tito je u ideološko-političkom kontekstu upozorio na opasnost od unitarizma, Kardelj je iznio tezu o »nacionalnoj ekonomskoj samostalnosti«, a Vlahović je kritizirao tezu o »odumiranju nacija«. Kongresne odluke predstavljale su ideološko-politički legitimitet za jačanje »državnosti« republika i »autonomnosti« pokrajina. Tu tendenciju snažno je stimulirala i društvena praksa. Pod »pritiskom« emancipacije naroda i narodnosti, s jedne, i samoupravljanja i deetatizacije, s druge strane, nastupila je kriza stila i metoda rukovođenja saveznog državno-partijskog centra, koji je s vremena na vrijeme bio blokiran u svojoj funkciji. Svade oko raspodjele centralizirane akumulacije otežale su funkcioniranje Saveznog izvršnog vijeća, a prenosile su se i na najviše rukovodstvo SKJ. Problem se nije mogao odgađati: ili još jači centralizam, ili reforma federacije. Kardelj se isticao upornim zalaganjem za ovo drugo rješenje. Smatrao je da će se samoupravljanju otvoriti nove mogućnosti čim se riješe problemi funkcioniranja federacije, davanjem većih prava i prenošenjem većih odgovornosti na republike i pokrajine. Tito je isticao da se glavni društveni problemi, pa i problem ravnopravnih ekonomskih odnosa u federaciji, rješavaju »prenošenjem« akumulacije na poduzeća, na radne kolektive, točnije, inzistirao je da se to ostvaruje u procesu razvoja samoupravljanja. Za tu soluciju zalagao se i Vladimir Bakarić.

Problem »mjesta« republike u sistemu ukupne društvene reprodukcije bio je neprestano prisutan od 1945. godine. U administrativnom periodu ona je imala na upravljanju tzv. poduzeća republikanskog značaja, od 1953. do 1964. godine imala je svoj investicioni fond, a sada, u procesu deetatizacije, tražilo se »novo mjesto« u tom sistemu. Kardeljeva teza na VIII kongresu SKJ, nedovoljno konkretizirana, bila je: »... u od-

nosima među narodima treba da bude primijenjen... isti princip koji važi za socijalističke ekonomske odnose među ljudima, to jest da svaki narod ima pravo da živi i razvija se u skladu s rezultatima svoga rada.²⁷

Ukidanje državnih investicionih fondova 1964. godine, otvaranje putova tržišnom mehanizmu 1965. godine, smjenjivanje centralističko-birokratske grupe na IV plenumu SKJ 1966. godine, osamostaljivanje republičkih i pokrajinskih rukovodstava i njihovih aparata, radikalna izmjena personalnog sastava gotovo svih rukovodstava 1967. godine, kurs političke demokratizacije, itd. — sve je to stvaralo novu političku klimu, koja je omogućila burne rasprave i borbe za ovaj ili onaj pravac daljega društvenog razvoja. U centru rasprave bili su, kao što je već rečeno, federalizam i proširena reprodukcija.

Unutar relativno jedinstvenoga političkog bloka koji je izborio privrednu reformu počela je vrlo brzo, za dvije-tri godine, politička polarizacija. Jedni su smatrali da je glavni cilj društvenog razvoja politička demokracija, a drugi da je glavni problem federalizam, koji treba riješiti kao pretpostavku novoga poleta samoupravljanja i novoga doprinosa jačanju jugoslavenskog zajedništva. Velike razlike nastajale su i nastale su i u pogledu izgrađivanja sistema proširene reprodukcije. Jedni su, pojednostavljeno rečeno, težili aplikaciji »modernoga« privrednog sistema razvijenih zemalja — veliki proizvodni sistemi, banke, itd. — a drugi su to označili kapitalističkim putem pod firmom samoupravljanja.

U momentu kad su već oblikovane suprotne tendencije, Bakarić je u toku 1969. godine nekoliko puta jasno definirao svoje teze o problemima proširene reprodukcije.

Ocjenujući moment u razvoju društvenih odnosa, Bakarić 6. 10. 1969. dijagnostičira da razvoj ide prema »kapitalističkom sistemu privatne inicijative«. Jer ako poduzeća i banke, i ostali oblici organizacije, ekspropiraju radnog čovjeka, onda je to »korak natrag«. Dakle, umjesto državnog raspolaganja viškom rada pojavili su se otudeni centri ekonomske moći pod firmom samoupravljanja, i to je glavna tendencija, po ocjeni Bakarića.²⁸

Problemi funkcioniranja federalizma približavali su se tokom 1969. godine kritičnoj točki. To je moment kad je osnovni pravac reforme bio dogovoren, ali ona još nije bila razrađena niti oblikovana. Ideja je bila u procesu oblikovanja. Centralizirani sistem društvene reprodukcije i političkog upravljanja već se bio iscrpio, a novi se nije konstituirao. Transformacija pretežno etatičke u samoupravnu strukturu ulazila je u kritički moment, s divergentnim tendencijama. Za prevlast borile su se tehnokratsko-menedžerska struja, s rastućim elementima kapitalskih odnosa, državno-vlasnička i samoupravna. U tom momentu, međutim, rasprave o reformi federacije potisle su ostale probleme. U njima su počeli rasti svi poznati nacionalizmi.

27 Osmi kongres, Kultura, Beograd, 1965, str. 412—413.

28 Vidjeti: V. Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, Informator, Zagreb, 1974, str. 66.

U tom momentu Bakarić identificira aktivnost »unitarističko-centralističkih snaga« koje slabe jedinstvo zemlje i suprotstavljaju se društvenoj reformi i samoupravljanju. Istodobno, Bakarić identificira da se u Hrvatskoj »počeo graditi nacionalizam . . .« i da se pretvorio u opoziciju, koja traži saveznike i u SKH. A u borbi protiv unitarizma može se ići s pozicije opozicije Savezu komunista Jugoslavije, upozoravao je Bakarić.

Ići s pozicije opozicije, a ne zajedno s komunistima Jugoslavije je »opasna stvar, da opasnija ne može biti«, kaže Bakarić i inzistira da se CK SKH o svim ovim pitanjima odredi što jasnije i što javnije.

Dakle, kao glavna opasnost pokazuje se unitarizam, jer se suprotstavlja reformi federacije i jačanju materijalne osnove samoupravljanja, što ne znači da se ignorira opasnost od nacionalizma.²⁹

Kao što je poznato, ustavna reforma federacije uspješno je ostvarena 1971. godine, ali se 1970. i 1971. razvio i nacionalizam u Hrvatskoj.³⁰

Početak, a zatim cijele 1971. godine i dalje Bakarić se angažirao na tri pravca: pridonosi oblikovanju reforme federacije, jače se angažira u građenju koncepcije udruženog rada i pokreće borbu protiv hrvatskog nacionalizma, posebno od proljeća 1971. godine, kada se on snažno ispoljio.

Nastavljajući kritiku tendencije prema kapitalističkim odnosima, Bakarić 14. 9. 1970, uz ostalo, tvrdi kako banke i ostali centri ekonomske moći »ne stvaraju ništa, nego upravljaju viškom vrijednosti . . .« Rade onako kako je Marx opisao funkcioniranje bankovnog kapitala. Banke »ne vraćaju (sredstva) tamo od koga su kamatu digli, nego proširuju krug onih od kojih te kamate ubiru. Dakle, proširuju svoju djelatnost i dalje i više vladaju viškom vrijednosti. Ako uzmemo da je to najmoćniji, najoperativniji dio viška vrijednosti onda možemo reći da taj nije u rukama neposrednog proizvođača nego jedne grupacije . . . koja vlada . . . po principima oplodnje kapitala . . .«³¹

Na II kongresu samoupravljača, u Sarajevu 6. 5. 1971, u sklopu izlaganja suštine koncepta udruženog rada, Vladimir Bakarić polemizira s tezom da će »nacionalizacija« kapitala i »udar« po tehnomenederstvu dovesti do pada proizvodnje, koje opasnosti je svjestan, ali i uvjeren da će nove oslobođene snage osigurati optimalan budući razvoj.

Početak 1971. Bakarić organizira i predvodi borbu protiv nacionalizma. Već u referatu na jugoslavenskom skupu »Klasno i nacionalno«, 19. II 1971, nakon tumačenja predstojeće reforme federacije, polemizira s pojmom »republička država« i smatra da tu tendenciju treba suzbiti i

29 Vidjeti izlaganje V. Bakarića na X sjednici CK SKH, u siječnju 1970, u: V. Bakarić, *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, isto izd., 1974, str. 407—412.

30 Pojava nacionalističkog pokreta, s jedne, i uspjeh u reformi federacije, s druge strane, uzimaju se kao argumenti za promašaj Bakarićeve teze o unitarizmu kao glavnoj, a hrvatskom nacionalizmu kao manje opasnoj tendenciji, a poraz i relativno lak slom i slab otpor nacionalizma 1971. i 1972. godine uzimaju se kao argument da je teza bila uglavnom točna.

31 Vidjeti: V. Bakarić, *Stvoreni su uvjeti za realizaciju osnovnih ciljeva društveno-ekonomske reforme*, u knjizi: *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, str. 158. (u SIDR, str. 559—560).

za republiku uzimati pojam »državnost«, a ne država, jer: »Država je klasna organizacija, znači da nam za nešto klasna organizacija treba...« Terminom »državnost« želi se naglasiti da se društvo gradi na bazi samoupravljanja, a ne na bazi države — očigledno je da time napada nacionalističke teze o državi. I dalje: »Trajnija su rješenja u što većem prenošenju svih funkcija na radnog čovjeka.« Poslije reforme federacije narode treba povezati na osnovama samoupravljanja, a ne država, inače svade ostaju neizbježne i u slučaju centralizma u Jugoslaviji i u slučaju etatizma u republikama.

Pošto je ocijenio da je nacionalizam prešao granicu i ugrozio ne samo drugu fazu ustavne reforme, već i samo funkcioniranje novih odnosa u federaciji, Bakarić organizira otvorenu borbu protiv njega i konstatira njegove kontrarevolucionarne razmjere.

Kao što je poznato, na 21. sjednici Predsjedništva SKJ, 1. i 2. XII 1971, dogovorena je platforma za obračun s nacionalizmom u Hrvatskoj i u cijeloj Jugoslaviji. Istodobno je tom sjednicom oštro osuđen liberalizam i tehnokratizam.

Završavajući ovaj kratak pregled Bakarićevih teza o unitarizmu i nacionalizmu te borbe protiv tih tenencija zabilježiti ćemo još njegovu intervenciju protiv unitarizma 1974. godine, kada je upozorio da se ponovo formira unitaristička frakcija koja je smatrala da su Ustav i partijska akcija manje-više bili rezultat pritiska nacionalizma, i da prema tome nisu od trajnije vrijednosti.

Najveći dio svoga djelovanja od 1972. godine, i dalje neprekidno, Vladimir Bakarić posvetio je problemima realizacije koncepcije udruženog rada. Smatrao je da je ta koncepcija alternativa i državnom socijalizmu i kapitalizmu. U toj koncepciji ključno pitanje je izgradnja takvih društveno-ekonomskih odnosa koji će prevladati vjekovnu podjelu na višak rada i potreban rad, spajanjem u jednu jedinstvenu kategoriju — potreban rad pod »vlašću« asocijacija slobodno udruženih proizvođača. Skrećemo pažnju na rad — traktat — *Pitanja razvoja i izgradnje socijalističkih samoupravnih odnosa*, jer je taj rad poslužio za Platformu X kongresa SKJ 1974. Svi ostali radovi su slika razvojnog puta osnovnih teza iz tog traktata.

Citalac će uočiti razlike u tezama o društveno-ekonomskim odnosima iz početka šezdesetih (npr. 1963) i početka sedamdesetih godina (upravo spomenuti traktat). O toj je razlici sam autor u predgovoru knjizi *Socijalistički samoupravni sistem i proširena reprodukcija* rekao, uz ostalo:

»Radi se, naime, o tome da je svaki tekst vezan i na konkretne okolnosti svoga doba, a ne samo na shvaćanje nekih zakonitosti (ili akcija) našeg općeg razvitka. Tako je, primjerice, govor na skupštini Društva ekonomista iz 1963. godine zapravo diskusija s tadašnjim centralističkim planiranjem, koje je bilo u jednoj fazi svoga raspadanja, a pružalo je otpor novijim našim tendencijama, koje su mu izgledale manje pouzdane i manje cjelovite. Prvi, pak, prilog razgovoru o platformi za dokumente Desetog kongresa Saveza komunista Jugoslavije je diskusija upravo s onim društvenim snagama koje su se razvile iz odnosa nakon iščezavanja s pozornice onih društvenih odnosa o kojima je bila riječ

baš spomenutom prilikom kod Društva ekonomista. To je diskusija s tehnomenadžerskim snagama. Razumije se da u oba teksta ima potpuno istih elemenata, ali i takvih koji to nisu. Neki bi se od tih posljednjih mogli smatrati međusobno suprotnima kad bi se izgubila iz vida činjenica da se izmijenila druga strana u diskusiji.³²

Dodali bismo još i ovo: u prvom slučaju »udar« na etatiističku ekonomsku strukturu išao je posredovanjem robne proizvodnje, i to zbog više razloga, ali se sredstvo nametnulo kao cilj i trebalo ga je ponovo vratiti na poziciju instrumenta, u ovom slučaju udruženog rada. Zato se u drugom slučaju (1972—1973) »napada« robna proizvodnja, dok se ona u prvom slučaju (1963) afirmira.

I da zaključimo. U oba slučaja vidljivo je, nakon pažljive analize, da se radi o osnovnoj ideji V. Bakarića — o afirmaciji radnika kao osnovnog subjekta i agensa socijalističkog društva.

32 Vidjeti: V. Bakarić, *predgovor* knjizi *Socijalistički samoupravni sistem i društvena reprodukcija*, isto izd., str. 6.

Dušan Bilandžić

THE MARXIST THEORETICIAN AND REVOLUTIONARY
VLADIMIR BAKARIĆ

Summary

The author analyzes the fundamental postulates of the theoretical and political writings Vladimir Bakarić produced in the various stages of his theoretical and political activity during the post-war period in the development of the Yugoslav society. In the first stage, from 1945 up to the late 19450s, Bakarić's interest is mainly focussed on problems of »agriculture and the rural regions« in the course of socialist development. In approaching these problems he already manifests the characteristics which were to become constant features of his whole activity: consistent application of Marx's method in examining social relations, as his fundamental point of departure, and undogmatic, polemical assessments of specific socio-political problems in his political activity. In the second stage, from the early 1960s up to 1971/72, his theoretical interest shifts to issues of social reproduction as a whole. On the basis of his analysis of the process of social reproduction he derives his concept of the political system, including the model of the federation. In the third stage, from 1972 till the end of his life, Bakarić concentrates particularly on questions of the implementation of the concept of associated labour, in which he sees an alternative model of a system of socio-economic relations, in relation to both the capitalist and the state-socialist model for social order.